



absynt
prekliati/reportéri

Angelika Kužniak

Papuša

„Nepíš básne, lebo
budeš nešťastná.“

A ja som písala ako
hlupaňa a teraz je
tak, že nikam
nepatrím.




PRO LIBRIS

absynt

Angelika Kuźniak Papuša

Prekliati reportéri
Absynt 2016

*Agnieszke Krajewskiej,
mojej priatel'ke*

Vydanie tejto publikácie v rámci edície PRO LIBRIS finančne podporila spoločnosť SLOVNAFT a Stredoeurópska nadácia. Grantový program PRO LIBRIS – Cesta pre knihu sa realizuje v spolupráci s Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky.



Copyright © by Angelika Kužniak, 2013. All rights reserved.
Published by arrangement with Wydawnictwo Czarne, Poland
Z polského originálu *Papusza* (Czarne, 2013)
Preklad: Patrik Orišek
Redakcia textu: Ján Púček
Jazyková úprava textu: Martina Ivanová
Dizajn, návrh obálky a sadzba: Pavlína Morháčová

Vydavateľstvo Absynt, 2016
www.absynt.sk

ISBN 978-80-89845-02-6

– Zložila som z hlavy čierne, lebo je to už rok, čo umrel.

V dome umieral, pod perinou, na veľkej poduške. Zišla sa celá rodina z Gorzova, Wajsovci, Dębickí. Triasla som sa, akoby som mala nohy ľadom skuté. A keď k jeho posteli prišla smrť, nebolo ma pri ňom, lebo som odišla do kuchyne napiť sa čaju. Počula som krik, rýchlo som pribehla a uvidela, kto pri starom Cigánovi sedí. Nikto ju nevidel, ale ja som videla. Skríkla som, zúfalo, na celý dom: „Dajte mu mlieko, zachráňte ho!“

Ale všetko bolo márne. Zadul chladný vietor a Dyžko už do iného sveta patrilo.

Pozerala som na jeho tvár. Bola zvráskavená ako slnkom vysušená zem, úst nebolo, iba otvorená diera. Vôbec sa na seba nepodobal.

Od toho dňa som *phivli*, vdova.

Z toho domu Dyžko zomrel, z čoho iného? Celučičké dve vojny prežil, neraz na holej zemi spal, v machu, v blate a zdravý bol. A keď sa tu položil, už nevstal.

V chorobe sa veľmi zmenil. Trápil ma podozrievavosťou, hneval sa, bol nervózny. Zúrivosť ho opantávala, hádzal taniermi a pohármi. Nedalo sa tak žiť. Raz mi aj doktor povedal: „Zvláštne, že vás nezabil.“ A ja na to: „Berte odo mňa, čo chcete, len mi muža ratujte, on je dobrý človek, iba chorý je a v tom, kto je chorý, žiadnej dobroty niet.“

Sama som sa chcela do postele uložiť, ale Dyžko, chudák kalika, starý bol, o dvadsaťštyri rokov starší odo mňa. Kľby mal povykrúcané, poslúžiť mu bolo treba. Keď sám chodiť

nemohol, na chrbte som ho nosila. Aj do izby, aj do kuchyne, aj na dvor. Všetky tie kroky zrútať, ukázalo by sa, že som hádam aj pol sveta prešla.

Edo Dębicki z našej rodiny neskôr pred všetkými povedal: „Ďakujem tete, že ujo mal dohľad.“ Ale kto mu starostlivosť mal dať, ak nie ja?

Ženy ho umyli, obliekli, museli sa ponáhľať, aby telo nevychladlo. Na hlavu mu šatku s dierou nasadili. Tou dierou sa k nemu duša vráti, ak sa jej bude chcieť. Do vrecka mu každý Cigán strčil peniaze. Aby s holou rukou neodchádzal na tamten svet. Ihlu, cigarety a hrebeň tiež so sebou zobral.

Nad truhlou nie sú piesne. Nie je muzika. Len sviece pálime, toľko, že sa spočítať nedajú. A keď nebožtík leží, nič nemožno robiť. Ani sa umývať, ani česať. Cigáni si ani brady neholia. Iba sedia, smejú sa, vodku pijú a rozprávajú si strašné príbehy, napríklad o hadoch, ktoré ľúbia vysať mlieko z prs matiek. Ako sa nocou do lôžka prešmyknú a pijú až do krvi. Keď sme chodili s táborom, sama som dymom zakliaty kruh robila, aby sa had neprešmykol, dookola som so zapálenou handrou po tábore chodila.

Had, to je zlý znak, tak ako sova, vták mŕtvych. Keď počuť jej krik, všetci Cigáni odrazu vedia, že smrť je nablízku. Bohu prisahám, že chvíľu pred tamtým tiež húkala. Možno keby som ju chytila a do ohňa živú vrútila, Dyžko by teraz v druhej izbe barlou na podlahu klepal, že chce čosi priniesť. Ale umrel. Ležal deň, dva a na tretí ho na cintorín odniesli. Bolo jasné, že si to nerozmyslel. Kopec ulepili, križ doň vrazili a ostal starý Cigán v zemi.

Vrátila som sa do domu, sadla si na prah a po prázdnej izbe sa rozhliadla. Potom som periny, čo v nich umieral, podľa obyčaje spálila.

Krátko také periny horia.

Teraz mi ľudia vravia: „Neplač, pani, plačom muža nezobudíš.“ Ale ja sa nemôžem od toho žiaľu odpútať. Koľko sĺz

som vyliala, Bože môj, kúpať by som sa v nich mohla ako vo vode. Lebo tak je to: keď starý strom umiera, celý les plače, keď starý Cigán umiera, plačú všetky hviezdy. Choď, muž môj, *trade*, do cudzej krajiny, na Mesiaci sa stretneme alebo na kričku čučoriedok a možno už nikdy, kto vie.

Keď umieral, len o jedno ma prosil: „Kameň mi na hrob neklad. Tam mi aj bez neho bude ťažko, radšej kvety nasad. Ak nie ku mne, aspoň ku kvetom prídeš, aby si ich popo-lievala.“

Chodím k nemu každú nedeľu a čerstvé halúzky nosím. Na Všetichsvätých som tiež bola, ľahko som sa obliekla, ale na mohylách ma taký mráz schytil, že som suchú trávu tr-hala a v rukách páliła. Nemohla som sa z miesta hnúť, akoby mi ktosi počaroval. Neviem, odkiaľ sa to vzalo. Či mi niekto chcel zle? Ľudia sa dívali a vraveli: „Nešťastná Wajsová.“ Takú horúčku som dostala, že som potom tri razy za deň, s prepáčením, plachty menila, sily ma úplne opustili, a ako som sa prvého novembra položila, tak som len včera, a to už tri mesiace budú, vstala, lebo kňaz po domoch chodil.

Ale aby nikto z Cigánov neprišiel? A ja mám svojich tak rada. Keď sú chorí, čokoládu kupujem, pomaranče, do špitá-la idem. Taký mám charakter, že rada chudobnejším dávam. Pýtam sa: „Možno decku treba cukrík zaniest? Možno je dakto chorý? Možno na chlieb nemá?“ Idem k nim, ponižu-jem sa, ospravedlňujem. Ale za čo, to sama neviem.

Štyri dni som od hladu umierala. Nikto ku mne neprišiel.



**Papuša vo svojom byte v Gorzove Veľkopoľskom,
70. roky, fotografia Czesław Łuniewicz**

V roku, keď z hlavy zložila čierne, má asi šesťdesiattri rokov, sama si nie je celkom istá. Čas v jej rozprávaní je cigánsky, ťažko mu veriť. Opýtaj sa Cigána na máj, povie ti: „To je, keď kvitnú jablone.“ September? „Keď kopali grule.“ Na roky sa pýtať neoplatí. Nikto ich v tábore nepočítal.

Hovorí sa, že v deň, keď sa narodila, *chlapi skončili zbožie na poliach zbierať*, vraj to bolo 17. augusta. Vraj, lebo sa objavuje aj iný dátum: 10. mája.

Neistý je tiež rok tej udalosti. Jedni vravia, že to bolo v roku 1910. Iní, že v 1909. Ale v členskom dotazníku Spolku poľských spisovateľov je napísané: Bronisława Wajsová, 1908. Kde sa narodila? Dnes už to nikto neprezradí. Možno v lese, možno pod hviezdami, lebo *tam sa deti chodilo rodiť*. Možno to bude aj pravda, že *neďaleko od Płońska*. V dokladoch sa uvádzal Lublin alebo Sitaniec. Nezostali po tom žiadne stopy.

O jej budúcnosti sa rozhodlo na tretiu noc po narodení. Cigáni rozprávajú, že sa vtedy zjavil duch. Vyrátal dobro, ktoré ju stretne, i zlo, ktoré prežije. Varoval. Matka dieťaťa očakávala takú návštevu, bála sa, preto s ňou v tú noc bola stará Cigánka. Slová ducha nemohli nikomu zopakovať. Iba medzi sebou si šepkali: „Bude z nej veľká sláva alebo veľká hanba.“

Z lesa zanesli dievčatko do dediny a pokrstili.

Ale v tábore na ňu nikto nevolal: „Bronka!“ Hovorili jej: „Prekrásna!“

Pre tú krásu ju nazývali Papuša, čo po cigánsky znamená „bábika“.

– Mama mi vravela „bábička“. A zdravá som bola, také rúčky som mala, také prsíčka! Štíhla som bola. Tvár takú červenú, vlasy dlhé, ako nejaká zemianka, do vrkočov som ich zapletala. (Do konca života ich neostrihám.) Rada som tancovala, spievala, veľmi som bola veselá. Vždy v pestrej sukni akoby z kvetov ušitej, vo farbe čerešne, vrtká ako lesná veverička, ibaže čierna.

Raz dokonca, ak máme veriť tomu, čo napísala do pamätníka (zachovalo sa takmer dvesto strán), stala sa *kráľovnou zábavy*. Bola už ženou Dyžka. Zobral ju so sebou, lebo hral v kapele. („Mal svoju skupinu, pätnásť ľudí.“)

Hocigdo nemochol prísť. Len veľké ryby, lebo zábava bola na posvátku. Veľmi pekná sálová musika. Jeden pán riaditeľ školy, gavalier v strednom veku, veľmi pekný, bol kráľ, ja som sa kráľovnou stala. Živé kvety som dostala a pomarančof desať, čokolády štyri tabuľky, parfúmov tri flaštičky a stolík obložený bol rôznym trúňkom a tortami. Rýchlo sa to rozslávil po celom meste a cigánky veľmi boli závistné a zlé na mňa. A staré cigány poseraly na mňa jak vlky a ja som Bohu ducha nevinná bola.

Otec. V jej rozprávaní nemá meno ani priezvisko. Bol z cigánskeho rodu Polska Roma, z Warmiakov a Bernikov. Papuša písala, že z otca lepšia je rodina, ale nie je možné pochopiť prečo. Sami Cigáni sa pri vysvetľovaní zamotávajú. Zomrel na Sibíri (vraj sa tam dostal za krádež). V pamätníku je ešte jedna veta: *Mala som päť rokov a otec pryšiel, ale ja som sa ho bála, lebo s nami nežyl. Nič viac.*

Často, oveľa častejšie Papuša hovorí o matke. Katarína, za slobodna Zielińská. Pochádzala z haličských Cigánov, ale putovala s volynskými. Niekoľko rokov po smrti Papušinho otca sa druhý raz vydala. Za Jána Wajsa, Dyžkovho bratanca. *Biedu s ním mala, lebo bol pijan a v karty hral. Prehral všetko, čo priniesla z dediny. Keď nestačili peniaze na vodku, šľahal ju bičom po chrbte. Až vzduch nariekal, až jej na pleciach zmije vyrastali. A nikto sa jej ani slovom nezastal. Lebo Ci-*

gán môže so ženou robiť všetko, čo mu na um zide. Prehrať vo ferbli. *Griňu poobíjať*. Pristúpiť hrdlo nohami. *Zametať ako handrou nejakou*.

Matka si chcela muža udobriť deťmi. „Veľa detí – veľa šťastia,“ vraví cigánske príslovie. Rodila ich vytrvalo. Najskôr Przemka a potom ďalšie štyri: Janinu, Júliu, Tadeáša a Vincenta. Nepomohlo. Rany na pleciach sa hojili celé týždne.

Papuša si spomína, ako matka čupí pri ohnisku. Medzi kolenami drží sliepku. Krv z odrezanej hlavy ešte kvapká, keď jej ostrým nožom vylúpne oči. Berie ich do dvoch prstov a pozorne ich spolu zošiva, „na plosko“. Odreže kúsok vlasov z vrkoča na chvost, potom rýchlym pohybom vyláme sliepke pazúry a urobí z nich rohy. Chystá *bengoro*, diablíka, vešteckú rekvizitu.

Schádzajú sa ďalšie Cigánky. Jedna sa smeje a imituje sedliačku z konca dediny. Prežehná sa tri razy, odplúje za seba a kričí: „Zomri, zmizni sila nečistá!“ A rozpráva, ako jej do pohára s vodou hodila *muloro*, mŕtvolu z vosku. Bledú, takú ako umrlec, s vystretými nohami a rukami zloženými na prsiach.

„Nieкто má v tom dome umrieť,“ vravím sedliačke. „To je voda od umrlca, smrť vám nesie. Treba ju vyliat na cintoríne. Ten dom je v moci čarov, môžem zlo odohnať, ale prv zlož, panička, peniažky alebo dáku krmu.“ Dva plné batôžky som od nej priniesla. S hlupákmi nemám zľutovania. Všetko im zoberiem a ešte sa z ich nešťastia budem smiať.

Matka už dokončila prvého diabla. Malú Papušu naplňa strach, zakrýva si tvár, lebo vyzerá, akoby sa živými očami pozeral. V hrnci sa roztápa koniec sviečky, žena v prstoch drobí zuhoľnatelé drevo a mieša ho s voskom. Podáva Papuši sadu potrhaných kariet. Dievčatko vytrháva červené srdcia a robí z nich guľôčky na oči čierneho diabla. Trochu nedbanlivo. Veľmi sa ponáhľa, čaká na ňu Adam, prvá láska.

Bol v mojich rokoch, desať sme mali, akože muž a žena sme, tak sme sa hraly. On ma bil, do dediny veštiť posielal, a ja som niečo v batôžku prinášala, dom sme robily, také malé búdky stavaly.

Bežia dopredu, vyhýbajú sa lesným cestičkám. V noci po nich chodí diabol. Radšej zlo nepokúšať. Počujú, ako im za chrbtom zlorečí stará cigánka. Oháňa sa nožom, lebo nejaká nevesta prešla pred ojom voza. (Cigáni veria, že to prináša nešťastie.)

Pri jazere je všetko biele, akoby napadal sneh. Na konároch sa sušia košele, dookola lieta perie z podušiek. Pred každou Cigánkou sú najmenej tri misky: na ženské veci, na mužské a na plákanie. V jazere voda neprúdi, prať v ňom je zakázané. Keby sa tak stalo, stačí hlt vody a človek je *magerdo*, poškvrený. A vtedy so svojimi nemôže jesť ani, ako je to v cigánskom obyčaji, piť z jedného pohárika. Akoby sa ťa dáka choroba dotkla. Nikto ti ani len ruku nepodá. Všetko je to stanovené v *mageripen*. Tak sa nazýva nepísané cigánske právo. Deti sa netýka, ale v tábore sa zásady vdychujú spolu so vzduchom.

Cigánky perú v miskách a rozprávajú sa. Vraj včera tristo krokov odtiaľto ľudia z dediny našli cudzieho Cigána. Ležal s tvárou obrátenou k zemi, na krku mal stopy po kose. Malá Papuša pozná príbehy o nebožtíkoch. Že vychádzajú z kútov, z pamäti, z fantázie. Ukazujú sa ľuďom. Ale nikdy vo svojej skutočnej podobe.

Človek sa musí chrániť. Cigáni preto pred spaním kladú pod lôžko, pod mach sekeru, vidličku alebo nôž.

* * *

Od Dyžkovej smrti býva Papuša sama. V Gorzove Veľkopol'skom, na rušnej ulici Kosynierov Gdaňských. V tehlovom dome, jednopodlažnom, číslo dvadsať. V byte číslo dva. Na prízemí. Dvere sú napravo, závera namiesto zámku.

Má izbu a maličkú špajzu. Kúpeľňu Papuša nemá, ale ako vraví, nie je to veľká starosť, lebo keď Cigáni žili v lese, ani v ňom žiadne kúpeľne neboli.

Z chodby sa vchádza priamo do kuchyne k obrovskému sporáku, ktorý tu zostal ešte po Nemcoch. Strašne dymí. V miestnosti je prítmie. V oknách sa na klincoch sušia trsy trávy, vetvičiek a bylín. Je tam palina, boží ker, matka všetkých bylín. Bedrovník proti nákaze. Skorocel na rany. Veronika na milostné začarovanie. Lastovičník na kurie oká. Ľubček, bylina lásky, slza dúhy. Drchnička na smútok. Kostihoj na zlomeniny a podliatiny (stačí ho zmiešať so slepačím tukom a nanieť na boľavé miesto). Praslička na zrádnik, cesnak na závrate, nádchu, otlaky a bolesti uší. Je tam aj žihľava.

– Keď je čerstvá, vkladám do nej ruky, – hovorí Papuša. – Ale pomáha iba na chvíľu. V pľušti ma tak trhá, že vydržať nemôžem. Skúšam prsty ohýbať, ale ony sú ako mŕtve. Do kúpeľov som chodila, tu v Gorzove, horúce kúpele som brala. Až po krk. Nič nepomáha.

Má unavenú tvár, trochu sa hrbí. Vlasy, stále tmavé, si zaplieta do vrkočov a zväzuje na zátylku. Keď sa usmieva, vždy trochu smutne, natahuje sa jej jazva na tvári. Ťahá sa od oka krížom cez líce až k šiji.

Stopa po lynčovaní.

Pred vojnou na Volyni sa Papuša stretávala za Dyžkovým chrbtom s iným Cigánom (*Bola som trochu koketka. Moja je to vina, že som bola?*). Mal ženu Lolu a deti. To Lola ju rafla britvou.

Otvárajú sa dvere do izby. A tam je ako v táborovom voze. Rozhádzané postele, hromady perín a podušiek. Stôl je prikrytý čipkovanou šatkou. Niekoľko kresiel. Komoda, zrkadlo. Na stene farebný koberec, obrázok s Pannou Máriou Cigánskou, vtáčie perá. Dlho tu nikto nič neprerábal.

Občas niekto príde a pýta sa: „Ako to bolo, pamätáš si, Papuša?“ Pamätám. Pamät som, vďaka Bohu, nestratila.

Z niekoľkých takýchto stretnutí, tiež na ulici Kosynierov, sa zachovali nahrávky: filmové i rozhlasové. Veľa amatérskych. Spolu je to niekoľko hodín. Z rôznych rokov (posledná je z roku 1986, rok pred jej smrťou).

Takmer vždy sa začínajú rovnako. Od začudovania.

– So mnou ste sa prišli pohovárať? Sú poetovia, sú básne krásne, príbehy neskutočné, ale ja nie som ničím. Vedomostí žiadnych nemám, žiadne školy. Čo môže povedať stará Cigánka podobná dubáku zabudnutému v jesennom lese? Som dievča chudobné, spod kríka. Neposedné, dušu mám maličkú. Som obyčajný človek, možno horší od iných.

Papuša to hovorí pošepky a šepkajúc dodáva: – Vojdite dnu.

Má rada hostí. Kým ešte žil Dyžko, často hostili naraz aj dvadsať ľudí. Dnes (1973) je „zlostná“ len vtedy, keď jej klopú na dvere bez ohlásenia. Toľkokrát prosila, aby ju včas upozornili, a teraz nemá hostí ani čím ponúknuť. Nie je to také zlé, ak od obeda zostalo niekoľko zemiakov. Papuša ich prismaží na margaríne a podáva na plechovom tanieri.

Chvíľu mlčí. A neskôr „otvára celé svoje vnútro s detskou dôverčivosťou. Rozpráva po poľsky peknu spevavou básnickou prózou s množstvom metafor,“ spomína novinár Zdzisław Morawski.

– „A s takým tým východným prízvukom,“ – dodáva básnik a prozaik Janusz Koniusz.

Iba raz sa jej rozprávania pretrhne. Keď sa jej ktosi spýta na „cigánske kódexy“. Papuša si vzdychne a povie:

– To zo zábudlivosti vzdychám.

Gadžom (Necigánom) nič neprezradí.

Miesta. Tváre. Dejiny v zábleskoch. Zrádza ju pamäť, ktorá je výnimočne slabá na dátumy. To, čo vraví, vyvoláva ďalšie otázky. Na všetky nenájdem odpoveď. Preto sú v mojom

rozprávání o Papuši udalosti pravdepodobné, pravdivé, ale je v ňom aj veľa otáznikov. Nestihla som sa s ňou pohovárať. Keď zomrela, mala som iba trinásť rokov.

* * *

Do večera sú ešte štyri hodiny (nahrávka je podrobne opísaná: „Máj 1973, druhá hodina popoludní“). Počuť, ako Papuša nalieva vodu do pohára. Odsúva oká na sporáku, dokladá drevo. Voda už vrije. Bude čaj. Možno jahodový, jej obľúbený. Kašle. Ospravedlňuje sa:

– Stačí, že vietor zaveje na zlú stranu, a už hrdlo dym hryzie.

Otvára okno. Sťažuje sa:

– Na úrade som bola, prosila som, aby dakto prišiel, pozrel sa na sporák, ale nikto neprišiel. Možno preto, že ich neobťažujem. Iní Cigáni chodia, hádajú sa. A ja nie, načo? Myslím si: možno času nemajú, možno pracujú.

Zatvára okno.

– Mňa, – stíši hlas, – ten Gorzov strovil. Benzín ma dusí, vzduch je zlý. Dobrí ľudia byt dali, ale slávik v kletke zavretý všetko stratil. Aj keď pekne spieva, smutno mu je. A tie steny ťažké nado mnou. A ja som cigánska dcéra, les mi zdravie dáva. Keď som s táborom chodila, vtedy som sa cítila ako kráľovná Bona. Mne patrili perly rannej rosy. Hviezdy zlaté boli moje. Čo si dnes do vlasov zapletiem?

Spieva si: „Sme Cigáni, sme magnáti, závidí nám bohatý, závidí nám nebo, vodu, našu čiernu krásu zvodnú.“

– V májovom slnku čučoriedky som zbierala, čierne ako cigánske slzy. Na konárikoch som sa hojdala. Žila som vodným šumom a jeho zvukom striebřistým. Spievať naučil ma vietor, plakať – potok. A keď lipy kvitli, až ma zadúšalo, tak bolo med cítiť. Aj v horách je krásne. Po potoku sme šli, penil, skákal, po kameňoch chodil, v daždi hrozil, rozlieval sa,

potopiť nás chcel. Cigánka z voza na cestu zišla a tancovala. Prečo? Lebo sa radovala. Kúsok suchého chleba zhrýzla, vody sa napila a bola šťastná. S holými rukami človek po svete chodil. Len občas niečo vymenil, nejaké groše zobral. Vyveštil. A ďalej šiel za tým chlebom žobráckym. Päťdesiat vozov nás bolo. Poľsko od konca do konca poznám.

To všetko sa nedá zo srdca vytrhnúť.

Ale kto to pochopí. Možno len tí, čo prírodu majú radi, čo svet, starý život v sebe privolávajú.

* * *

Tie dni sa k nej vracajú v noci.

Keď Papuša nemôže spať (a nemôže často), ide do kuchyne. Z klinca na stene zvesí lampu. Dolieva do nej petrolej, čistí sklo, lebo je od včerajška zadymené. Pridáva plameň, ale zriedka horí celý knôt. V dome je aj elektrina, ale ona sa stále bojí „slnka v žiarovke“.

Je ticho. Iba občas počuť, ako sused na poschodí (Necigán) bije ženu. Hádajú sa. Nech sa hádajú, ich vec.

Papuša drieme pri sporáku.

Čaká.

– V noci ku mne prichádzajú *gila*, piesne, – vraví. – Z lesa prichádzajú. Zlietajú sa veselo ako krdeľ vrabcov. Dobiedzajú, zvoní, volajú. Raz so mnou spia, inokedy mi spať nedajú. Medzi prvou a druhou počujem cigánsku muziku, husle, harfy, gitary, kastanety. A vtedy tancujem. Tancuje Cigánka ako list vo vetre, ako dym z ohniska, ako slnka lúč veselý, horúci. A náhle sa všetko do ticha prepadá a ja plačem, tu ma bolí, srdce mi divo bije... Doktor povedal, aby som už nikdy básne nepísala. Zakázal mi tie piesne v dome prijímať, lebo ma zabijú. Ale kam sa pred nimi schovám? Pravdupovediac, teším sa, že prichádzajú. Hneď mi celý tábor pred očami stojí.

Vidí vozy a ohniská na poľane. Horia neporiadne, haluze namokli od dažďa. Matka hovorila Papuši, že tak horí cigánska bieda.

Je leto. Rok 1918. Alebo to bol rok 1920? Papuša si už nepamätá. Kdesi pri Grodne („Moje obľúbené mesto. Bývali sme tam päť rokov.“).

Všade sú deti. Behajú okolo stanov, hrajú sa na sadzovú naháňačku. Tomu, kto prehrá, natierajú tvár sadzami. Alebo na zobranie. Naťahujú pred seba ruky a bedákajú: „Daj, pani, chleba, daj.“ Malá Cigánka, červená od kriku, vytrhne sa matke z rúk. Žena pritisne dieťa k prsiam a priloží k uchu dievčatka žihľavu (je dobrá na znecitlivenie). Cigánka nemusí mať topánky, ale náušnice mať musí.

Adam (ten istý, s ktorým sa Papuša hrala na dom) volá deti do stanu.

Ukazuje „cigánsky film“: skáče na jednej nohe a tieň na stene robí to isté.

Tridsaťpäťročný Dyžko Wajs je v Papušiných detských spomienkach starcom. Má ženu, perinu z páperia a pár koní. Má aj voz. Vyrobený na objednávku, s „blatníkmi povyhýňanými ako vejáre“ (väčšina Cigánov vtedy jazdila na obyčajných doštenákoch: drevené kolesá, plachta natiahnutá na kovových obručiach namiesto strechy). Keď sa malá Papuša rozpráva s Dyžkom, vždy ho úctivo oslovuje „ujo“. Často jej z mesta nosí čokoládu.

Papuša ho vidí, ako sedí na pni spadnutej borovice a premýva baranie črevá vo vode s popolom. Robí struny na harfu. Musia byť tenké, preto črevá pretína na dva pásy. Konce uväzuje ku klinec a ešte mokré ich zmotáva. Potom zmotáva ešte jednu strunu a potom ďalšiu. Po niekoľkých dňoch, keď sú už struny suché, leští ich výhonkami prasličky.

Na súmraku po večeri (sliepka, pečené zemiaky) sa všetci schádzajú pri jednom ohnisku. Muzikanti sa v Dyžkovej skupine často menia, jeden zomrie, druhý sa zamiluje

alebo odíde do iného tábora, ale nástroje sú vždy tie isté: „husle, kontrabas, bubon, cimbál, akordeón, violončelo. A zo tri harfy.“

Najstaršia je Dyžkova harfa. Francúzska, vyrobila ju firma Érard, ktorá je známa na celom svete. Má „prinajmenšom stopäťdesiat rokov“ a krk zakončený hlavicou so zlatou korunou. (Zo zlata možno nebola, ale prečo Papuši neveriť? O veľa rokov neskôr, dvadsať alebo možno aj viacej, už ako Dyžkova žena, bude v nej ukrývať peniaze pred milíciou). Táborová legenda vraví, že na tej harfe hrali predkovia Wajsovcov kráľovnej Márii. Ako dôkaz im kráľovná dala listinu s kráľovskou pečatou. Nezostala po nej ani stopa, zmizla vraj počas vojny.

Papuša: – Všetkým k tej harfe oči utekali. Bolo v nej čosi také, že keď sa Dyžko strún dotýkal a ruky mal jemné a dušu veľkú, aj hady počúvali a Cigánky a Cigáni boli po pás zaliali slzami.

Muži tancujú kozáček. Ženy vytvoria kruh. Malá Papuša napodobňuje matku. Dvíha ruky nad hlavu. Znehybnie. Bosými chodidlami udiera do zeme. Spúšťa ruky. Cigáni vytlieskávajú rytmus. Búchajú do číziem, do hrude, do stehien, do holení. Pokrikujú. Dievčatko si kľakne do trávy, zakloní hlavu. Trasie ramenami. Stále rýchlejšie a rýchlejšie.

Hudba stíchnie až neskoro v noci.

– Pamätám si, že od rieky prichádzala hmľa, – hovorí Papuša. – Psy tak vyli, že mráz chodil po chrbte. Kone erdžali. Možno im zabitý Cigán v hrivách vrkoče zapletal. Ale ja som sa nikoho nebála. Živých ani mŕtvych. Nikoho. Aj keď vlci prichádzali a mali také veľké zelené oči, hladkala som ich a oni ma nehrýzli. Prisahám Bohu, že nie. Lebo všetko, čo žije v lese, to sú moji bratia a sestry. A keď Cigáni spali, chodila som k rieke. Dna som sa dotýkala, ryby som chytila. Niečo lesklé vo vode ma dráždilo, premýšľala som, čo tá voda robí, že tak uteká. Vždy som niečo videla. Ako hviezda